

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА

На правах рукопису

ШПОЛЬБЕРГ АНЖЕЛА БОРИСІВНА

ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ У СПОНТАННОМУ МОНОЛОГІ
І ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Спеціальність 10.02.01 - російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Одеса - 1995

Робота виконана в Одеському державному університеті
ім. І.І.Мечникова.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
БАРДІНА НАТАЛІА ВАСИЛІВНА

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ТУЛІНА ТЕТЬЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА,
кандидат філологічних наук, доцент
ПРІСОРСЬКА ГАЛИНА ЄРГЕНІВНА

Провідна установа: Південно-Український педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського

Захист відбудеться "31" березня 1995 року, о 13.00
на засіданні вченої ради К 068.24.08 з філологічних наук
в Одеському державному університеті за адресою: 270058,
м.Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд.130.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Одеського університету.

Автореферат розісланий " 28 " лютого _____ 1995р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

ТХОР Н.М.

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

Системний підхід до мови, який поширився у сучасній лінгвістиці, дав чинним усвідомлення того, що аналіз структури мови повинен бути нерозривно зв'язаний з аналізом функціонального навантаження відповідних елементів мови, тому що є "відмінності між мовою як абстрактною системою і тими, як реальні людські істоти користуються цією системою" /Хоккет Ч., 1985/. При цьому виявляється, що значущість мовних одиниць у статичній системі не збігається з їх значущістю при породженні мовлення. На передній план часто виступають одиниці, які традиційно граматиком кваліфікуються як службові. Цим можна пояснити той факт, що семантичні слова, які складають лише близько 1% об'ємного складу лексики російської мови, очолюють частотні словники і покривають 20-30% усіх слововживань тексту /див.: Кухаренко В.А., 1988/.

Вивченню сполучників присвячена значна кількість спеціальних досліджень, серед яких перш за все слід назвати праці Л.А.Булаховського, О.Ф.Прияткіної, К.Т.Черкасової, Т.А.Кухаренко, М.І.Чармьїної, В.І.Скиби, В.І.Леденцова, М.М.Холодова, І.М.Кручинної. Але, незважаючи на це, питання про статус сполучників у системі мови продовжує залишатись відкритим.

Не зовсім яснов залишається й проблема співвіднесеності рівневої моделі мови, прийнятої у сучасних лінгвістичних описах, з моделями породження мовлення, з реальними ментально-знаковими процесами суб'єкта-мовця, проблема синтезу структурного і функціонального аспектів лінгвістичних описів.

Тому зроблена у нашому дисертаційному дослідженні спроба виявити специфіку "включення в роботу" при породженні висловлювання мовних одиниць, які традиційно відносяться до периферії мовної системи, є надзвичайно актуальною.

Можна, безумовно, описувати структуру мови, абстрагуючись від її носіїв, мовної діяльності, яка зберігає сліди роботи свідомості, але пізнати мову без пізнання особливостей реального функціонування мовних одиниць неможливо /див.: В.А.Звєгінцев, 1986/.

Тому звертання науки про мову до людини, створення такої званої антропологічної лінгвістики уявляється зараз необхідним і давно назрілим /див.: В.А.Серебрянников, 1988/. У рамках антропологічного напрямку, який розвивається, і написана дана робота.

Новизна дослідження - перш за все у використанні нового - комплексно-функціонального методу опису, який суміщає в собі ознаки структурно-функціонального і психолінгвістичного аналізу; у розгляді функціонування сполучників у якісно іншій системі - спонтанного монологічного мовлення; у проведенні зіставного вивчення значущості сполучників у мовленнєвому творі млі, мовленнєвому сприйманні, а також у текстах художньої літератури.

Основна мета дисертації в тому, щоб на основі комплексного опи у сполучників, які вкладаються у різні тексти, виявити їх мовну специфіку та функціональні можливості.

У відповідності з поставленою метою у роботі є спроба вирішити такі конкретні завдання:

1/ систематизувати існуючі у мовознавстві підходи до вивчення сполучників; провести системний аналіз відомостей, які є про походження і будову мовленнєвого потоку;

2/ виявити функціональну значущість сполучників у процесі продукування мовлення;

3/ встановити ступінь функціонального навантаження сполучників у спонтанному монологі порівняно з художнім текстом.

Матеріалом дослідження послужили розшифровки магнітофонних записів спонтанних непередбачених монологів з телепрограм мемуарної та філософської спрямованості. Загальний обсяг проаналізованих диктограмів складає 17 годин безперервного звучання/, результати проведених цільових експериментів, випадкові вибірки з творів О.С.Пушкіна, А.П.Челова, О.О.Влока, М.Булгакова, Б.Пастернака, сучасної авангардної поезії, а також тексти "Одеських оповідань" І.С.Бабаля /всього 2400 стор./.

У основу запропонованого нами методу комплексного функціонального опису було покладено загальний діалектичний метод, теоретичний метод гіпотетико-дедуктивних побудов у сполученні з імперичними методами спостереження, цілеспрямованого експерименту і порівняння.

Наукова достовірність та об'єктивність результатів дослідження забезпечується детальністю розгляду і достатнім обсягом проаналізованого матеріалу, а також його статистичним опрацюванням.

Теоретичне значіння дисертації полягає в тому, що вивчення

функціонування сполучників у процесі породження висловлювання /спонтанного та художнього/ органічною частиною входить у вирішення глобального питання про співвідношення свідомості і мови.

Практична цінність проведеного дослідження визначається тим, що його матеріали і результати можуть бути використані:

1/ у подальших дослідженнях звукової мови та мовленнєвої поведінки людини, при вивченні мовнорозумового процесу;

2/ при автоматичному реферуванні тексту;

3/ при розпізнаванні невимушеної природної мови, синтезі мови;

4/ при навчанні ораторській майстерності;

5/ у теорії та практиці перекладу;

6/ у викладанні іноземних мов, у тому числі, російської як іноземної;

7/ при читанні лекційних курсів фонетики, синтаксису, загального мовознавства, культури мови та основ стилістики, риторики, спецкурсу з психолінгвістики.

Обсяг дисертації - 160 сторінок машинописного тексту.

На захист виносяться такі положення:

1. Двоєста природа сполучника може бути пояснена тільки у функціональному аспекті, який враховує як структурний, так і діяльнос-психологічний план мови.

2. Субфункції сполучників визначаються епіфункціями мовленнєвих утворень та їх включенням у мовну діяльність людини. То у при породженні висловлювання,рім конструктивно-мовної функції, сполучники виконують психологічну, потокоствірну функцію; при сприйманні мови на перший план виступає сигнальна /прогнозуюча/ функція, в художньому тексті на першину функцію сполучників накладається поетична функція, яка панує і при створенні, сприйманні творів мистецтва. При породженні висловлювання сполучники можуть з'являтися на різних рівнях цього процесу, виявляючи при цьому певне функціональне розшарування, пов'язане з використанням клішованих одиниць. Переважання тієї чи іншої функції сполучника при спонтанному говорінні відбивається в інтонаційній будові відповідних ділянок мовленнєвого потоку. Під впливом естетичної /поетичної/ спрямованості тексту сполучники, незважаючи на свої синсемантичність, стають важливим

зображальним засобом.

3. Вибірковість у використанні сполучників і пов'язана з їхньою позицією ритмізація тексту виявляє глибинну авторську настанову на той чи інший спосіб відображення дійсності.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри російської мови Одеського державного університету у грудні 1994 р., на III Міжнародному симпозиумі МАПРЯД з лінгво-єржавознавства /Одеса, 1989/, на міжнародних, республіканських, регіональних наукових конференціях /Одеса, 1989; Одеса, 1990; Київ, 1991; Харків-Сочі, 1991; Одеса, 1993/.

СТРУКТУРА РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатка, який містить списки досліджуваних фонозалисів та художніх текстів, деякі дані про аудиторів, зразки письмових розшифровок аналізованих озвучених монологів та експериментальних записів.

Зміст роботи

У вступі обґрунтовується вибір теми, актуальність, наукова новизна, теоретична і практична значущість дослідження; пояснюється, на якому матеріалі та якими методами проводилась робота.

Формулюється мета і завдання дослідження.

У розділі першому описано різні погляди на лінгвістичну природу і функції сполучників, шляхи їх дослідження, обґрунтовується використання комплексного функціонального методу опису, формулюється робоча гіпотеза.

Перший параграф присвячено аналізу проблеми системної топографії сполучників.

Описове графіка, яка традиційно відносить сполучники до периферійної ділянки морфологічного ярусу мови, разом з тим породила сумнів щодо можливості однозначного визначення системного статусу цієї частини мови /див.: Пешковський, 1956; Виноградов, 1972; Маданинов, 1978/.

Новим етапом у вивченні сполучників став функціонально-структурний підхід, при якому основний акцент дослідження був перенесений на опис їх позиції у складі більших мовних одиниць.

Але і зачинатель цього напрямку в російській лінгвістиці О. М. Пашковський і його послідовники спирались на традиційні уявлення про форму і значення мовних одиниць, яке позністо не відповідало об'єктивним даним мови. Спроба позбавитися від схематизації поділу сполучників на сурядні і підрядні шляхом все більш дрібних функцій не дала якісно нових результатів.

Широко відомий у 60-і-80-і роки семіологічний підхід дозволив розглянути сполучники як важливі конструктивні елементи знакової системи. Вперше сполучник перестав сприйматися тільки як "службова частина мови", а був безпосередньо співвіднесений з центральною-предикативною-функцією у висловлюванні.

На думку Д. С. Степанова, сполучники слід розглядати як суперпредикати, які перетворюють прості речення у складні, пов'язують предикативні структури з дійсністю та текстом /див.: Степанов, 1980/. При врахуванні такої кваліфікації сполучників стало можливим припущення, що неоднозначність цих слів визначається особливим зв'язком їх з глибинними процесами порочження висловлювання і може бути пояснена в рамках моделей мовленнєвого породження.

У другому параграфі, таким чином, нами було зроблено спробу визначити топографію сполучників у існуючих психолінгвістичних моделях. Як виявилося, в жодній зарубіжній і вітчизняній моделі, які практично всі базуються на описі породження штучного елементарного висловлювання, особливий статус сполучників ніяк не обумовлено.

На нашу думку, за цим скр. то метафізичну заданість мовної системи і безперспективність /з лінгвістичної точки зору/ отождоження мовної діяльності з іншими видами діяльності людини.

І все ж, зроблена В. В. Касевичем спроба відмовитися від диктованих традиційною лінгвістикою схем опису /див.: Касевич, 1983/, а також висунута Н. В. Бардінов гіпотеза про можливість розмежування мовних і психологічних функцій одиниць і сполучників на різних етапах мовленнєвого породження /див.: Бардіна, 1992/ дозволили нам зробити висновки про те, що психолінгвістичні методи дослідження далеко не вичерпали своїх можливостей.

Перебороння обмеженості структурно-функціонального, семіологічного і психологічного підходів можливе, на наш погляд, у

Іх суміщенні в єдиному комплексному функціональному методі опису.

Третій параграф присвячено обґрунтуванню вибору цього методу як єдиного адекватного для вивчення сполучників. В його основу лягла ідея ієрархічної організованості мовних функцій.

Услід за Р.В.Пазухіним ми розмежували чисті комунікативні функції мови /вона виявляється в її комунікативному призначенні/ епіфункції /вона пов'язана з уживанням мови в конкретних ситуаціях/ і субфункції /вона визначає поведінку окремих складових елементів у рамках більш складних одиниць/ /див.: Пазухин, 1979/. У різних актах мовного спілкування, у різних текстах домінуючою виступає епіфункція, яка, в свою чергу, визначає специфіку субфункцій - поведінку окремих морфемних одиниць.

Тому тільки комплексний функціональний аналіз, спрямований "зверху вниз" - від виявлення функціональної орієнтації тексту в рамках комунікативної ситуації, особливостей його створення до встановлення структурно-функціональних особливостей одиниць, що утворюють цей текст, - може, на нашу думку, сприяти адекватному пізнанню предмета лінгвістичного вивчення, в даному випадку, сполучників.

Таким чином, ми вважаємо за можливе сформулювати таку гіпотезу:

1. Спонтанний монолог і художній текст відрізняються не лише всім не формою, не структурою, а домінуючими в них епіфункціями - експресивною і естетичною відповідно.

2. У спонтанному монолозі, який відбирає хід породження висловлювання, сполучники можуть виконувати як мовні, так і психологічні субфункції, можуть співвідноситися з різними етапами мовленнєвого творення, що відбивається у своєрідності ритмо-мелодійних характеристик тексту і виявляється при зіставленні інформативного навантаження сполучників у процесі говоріння та сприймання мовлення.

3. У художньому тексті, навіть при ситуації живого мовлення персонажів, психологічне навантаження сполучників значно послабляється, підпорядковуючись загальній естетичній спрямованості висловлювання.

Наступні розділи роботи присвячені перевірці висловлених положень.

Другий розділ "Функціонування сполучників у спонтанному монологі" складається з чотирьох параграфів.

У першому параграфі спонтанний монолог представлено як егспресивно орієнтований тип висловлювання і такий, що відбиває у своїй будові окремі моменти мовнокреативних процесів.

У другому параграфі опитаний монолог розглядається як частина мовного акту, розрахованого на сприймання.

Визначив процеся говоріння і слухання двома взаємодоповнюючими аспектами мовної діяльності, ми вважаємо доцільним використати їх протиставленість для виявлення експресивно обумовлених субфункцій сполучників.

Відповідно третьому параграфу присвячено опису особливостей поведінки сполучників у процесі мовленнєвого породження.

Стру турний та інтонаційно-семантичний аналіз магнітофонних записів спонтанних монологів дозволив нам установити, що мовець використовує сполучники, мавчи на меті: 1/ зробити монолог плавним, по змозі, без довгих пауз; 2/ поєднати речисловувані слова у реченні і текст, реалізуючи дібрані мовні схеми.

У відповідності з цими цілями ми вважаємо за можливе виділити дві основні функціональні орієнтації сполучників: поточотвірну та конструктивну.

Поточотвірні сполучники, як нам уявляється, бувають двох типів: глибинні і поверхові. Перші виникають ще на глибинно-семантичному рівні формування тексту і виражають одну з двох глобальних комунікативних настанов мовця: інформативну або апелятивну.

Поверхові поточотвірні сполучники з'являються вже на етапі моторного /поверхово-морфологічного/ програмування і використовуються для заповнення пауз вибору.

Інтонаційно поточотвірні сполучники відрізняються від омонімічних їм конструктивних уповільненням темпу вимови, розтягуванням або паузальним виділенням. Пришвидчення темпу вимови після поточотвірних сполучників свідчить про те, що вони з'являються на межах програмованих ділянок тексту, прикриваючи паузи пошуку. У деяких випадках після сполучника дле неозвучена пауза. В інтонаційному плані поточотвірні сполучники відрізняються від омонімічних їм конструктивних уповільненням темпу вимови, розтягуванням. Тривалість таких сполучників могла до-

сягати 2,5 відс. од. Пришвидчення темпу вимови після потоко-
твірних сполучників свідчить про те, що вони з'являються на
стиках програмованих уривків тексту, прикриваючи паузи пошуку.
В деяких випадках неозвучена пауза йде після сполучника.

Напр.: // *И. ф* Пушкин *ф* был одним из первых / кто сравни-
вал Государство с оркестром //

при інформативній спрямованості монолога /а якраз такі
монологи і були об'єктом нашої уваги/ цілковість розповіді забез-
печується переважно повтором сполучників И, А.

Для виявлення можливостей сполучників виконувати потоко-
твірну функцію нами були приведені записи спровокованих моно-
логів на одну із заданих тем з поступовим прискоренням дено-
тата висловлювання: "Опишіть фотографію" /опис/, "Розкажіть
про свою титику" /опис-пригадування/, "Розкажіть, що ви роби-
ли вчора /розповідь/, "Як ви уявляє є собі щастя?" /роздуми/.

При цьому виявилось, що при актуальному описі, коли об'єкт
знаходиться перед очима інформанта, потоко-твірні сполучники
практично не використовуються: задання мовця не в об'єднанні
подій, дійсності, а, навпаки, в їх розчленуванні та мовному позна-
ченні. Зростає частотність потоко-твірних сполучників при описі-
пригадуванні /близько 25-26%, найбільше їх кількість /до 35 %/
від загальної кількості сполучників зафіксована при розповіді.

Цікаві результати дав експеримент, пов'язаний з породжен-
ням спровокованих спонтанних монологів іноземною мовою. Вияви-
лось, що при ускладненому розумовому завданні у мовленнєвий
потік включалися сполучники із рідної або з іної, іноземної
мови, яка вивчалася раніше; це на наш погляд, ще раз підтверджує
їх зв'язок з найбільш глибокими рівнями породження висловлю-
вання.

Більш частотним при спонтанному породженні тексту вияви-
лися все ж когнати сполучники, які виконують переважно
мовну функцію, беручи участь у побудові складнопідрядних ре-
чень, порівняльних, пояснювальних зворотів і т.д.

Однак експресивна орієнтація спонтанного монологу наклала
на конструктивні сполучники свій відбиток. Прагнучи в макси-
мально короткий строк висловити певний зміст, мовець звичайно
не обирає конструкції з парадигми синонімів, а користуються
автоматизованими /більшою чи меншою мірою/ одиницями.

Тому специфіку повернення конструктивних сполучників до

цього типу мовлення можна, на нашу думку, визначити як різно-
рівневу клішованість. Виконуючи описану в спеціальній літера-
турі функцію структурної організації тексту, вони об'єднуються
з різними мовними одиницями у мовні кліше, які з'являються на
різних рівнях породження висловлювання.

До рівня поверхово-семантичного відноситься виникнення
схем складних речень, які вже включають у себе як готові
лексичні одиниці сполучники, часто з компонентом двоїсного
повіднання "ЕСЛИ... ТО", "КОГДА ... ТО".

Оскільки на цьому рівні відбувається комунікативне розч-
нування майбутнього висловлення, при заповненні готової схеми
сл.вами часто змінюється сполучник у складному реченні, напри-
клад: /В Соединенных Штатах когда вышел словарь-сленг/ то в
предисловии сказано /... Поява сполучників у таких випадках,
природно, більш автоматизована, ніж поява інших лексичних оди-
ниць, інформативно значущих для мовця. У зв'язку з цим можна
говорити про своєрідну смислову ритмізацію спонтанного моноло-
гу, в якому сполучники використовуються як слабкі ланки ланцюга.
Наприклад: /наша школа помещалась недалеко от эстонской школы
кстати сказать / на первой линии которая была//.

Невокалізована пауза, яка часто виникає після сполучника-су-
перпредиката, вказує на те, що конкретне поверхове заповнення
відстає від вибору загального фрейму через меншу клішованість
вибору лексичних одиниць.

Хоч система мови пропонує мовцю можливість вибору одного
з можливих синонімічних сполучників /если -єжели; потому что -
поскольку - так как/, він цього не робить, віддаючи перевагу
звичайним формам висловлювання, т. зв. ідіолектичним кліше.

На цьому ж рівні семантичної лінеаризації з'являються
клішовані синтаксеми, які містять дієслово із значенням гово-
ріння, епітетичної та емпіричної діяльності і сполучник ЧТО,
інколи КАК: сказав, что; думаю, что; считаю, что; вижу, как;
тощо. Інтонаційна оформленість цих блоків "на виході" переконує
нас, що в пам'яті мовців вони зберігаються саме у вигляді тих
цілісних компонентів, розрив яких можливий тільки у випадках
самокорекції сказаного. Так, наприклад, почавши фразу з емо-
ційного фрагмента "/когда я вижу как/" і усвідомивши його не-
виправдану оцінність, мовець замінює сполучник і продовжує більш

нейтральним, шокі йним тоном: /что французы/ своих дивных поэтов семнадцатого века / не читают больше / ...

Для перевірки припущення про клішованість подібних сполучникових конструкцій нами було проведено цільовий експеримент. Інформантам було запропоновано серію незакінчених речень із завданням їх завершити. Як показали результати експерименту, епістемічні дієслова в 100% випадків потребують після себе сполучників. Ні один з інформантів не використав при відповіді безсполучникову конструкцію, в принципі, дозволену мовними нормами.

На глибинно-морфологічному рівні, при перетворенні "дерева залежностей" у лінійну структуру елементів висловлювання, можуть відбуватися необхідні зміни у керуванні словоформ, у вживанні анафоричних елементів, у еліпсії і т.д. На нашу думку, якраз тут оформляються однорідні, порівняльні та пояснювальні конструкції.

Але ці побудови пов'язані з "відпрацюванням" висловлювання, а не з породженням його "кістяка". Сполучники беручи участь у них, актуалізуються не самі по собі, а входять у єдиний смисловий та звуковий блок з цими конструкціями. Наприклад, на рівні лінійного розгортання з'являються стійкі поєднання слів, які служать складовими найменуваннями типу "лагерь труда и отдыха", "русский язык и литература", "отцы и дети" тощо. Тут простір фрейму висловлювання заповнюється зразу не окремим словом, а сполучниковим сполученням.

До поверхово-морфологічного рівня моторного програмування ми вважаємо за можливе віднести мовні кліше, які вказують на те, що мовець хоче перейти до нової теми і прагне формально показати відкритість попередньої. Серед таких кліше виявляються формули як писемної мови /"и т.д.", "и др.", "и т.п."/, так і типово розмовні конструкції /"и всякое такое". На моторному рівні, на нашу думку, з'являються і так звані текстові кліше. Розповідаючи про щось, мовець може вжити певне сполучникове поєднання, яке при продуцируванні пройшло всі етапи внутрішнього програмування. Однак при повторному вживанні у подальшій розповіді воно клішується і вимовляється мовцем уже чисто автоматично.

Таким чином підтвердилася наше припущення про вплив експресивної орієнтації тексту і умов його породження на функціонуван-

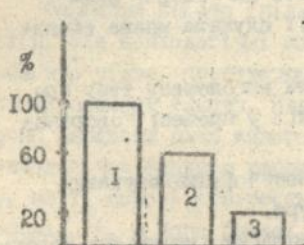
ни сполучників у рамках більших одилиць.

Матеріали четвертого параграфа, в якому було розглянуто особливості приймання спонтанного монологу, дозволили виявити різницю у функціональній значущості сполучників для мовця і слухача.

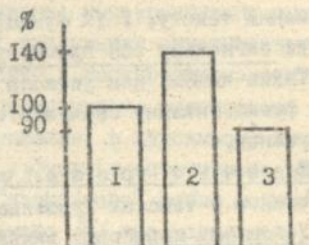
Основу такого поділу дали описи психолінгвістичних експериментів.

Групі інформантів пропонувалось прослухати фрагменти магнітофонних записів спонтанних монологів і а/ переказати їх; б/ викласти письмово. Як виявилось, потокотвірні сполучники розцінюються слухачами як малозначущі. При писемному викладі вони практично не відтворювалися; в усному переказі вони зустрічалися, але часто не в тих місцях, де вони були в запропонованому тексті, що підтверджує наше припущення про їх переважно психологічну природу /див. схему I/.

С х е м а I
відтворення сполучників при переказі

а/ Потокотвірні сполучники

б/ Конструктивні сполучники

I - початковий текст; 2 - усний переказ; 3 - письмовий переказ

Аналіз сприйняття і відтворення конструктивних сполучників дав дещо неочікуваний результат /див. схему I -Б/.

В усному переказі їх кількість значно зросла, при цьому переважно за рахунок вищого використання клішованих конструкцій, а в писемному переказі - знизилась за рахунок використання безсполучникових речень.

Для з'ясування того, наскільки сприймання тексту залежить від його сполучникового структурування, нами було проведено експеримент з трансформацією початкового спонтанного монологу. З магнітного запису було знято фрагменти із сполучниками, і трансформований текст було пред'явлено для сприйняття і наступного переказу.

Результат експерименту підтвердив наші прогнози: найчастіше точно відновлювалися конструктивні сполучники, та ті, які входять у жорсткі клішовані сполучення; потекотвірні сполучники не відтворювалися, конструктивні варіативні сполучники часто замінювалися іншими.

Подібна ж робота над трансформованою графічною фіксацією спонтанного тексту виявила, що при відсутності інтонаційного оформлення смислові відношення між частинами складних речень часто сприймаються неправильно. Про це свідчить той факт, що інформанти вставляли сполучники, які створювали первісний текст повідомлення.

Це свідчить, що сполучники виступають як "опорні віхи" сприймання тексту, і їх функцію з позиції слухача можна визначити як сигнальну або прогнозуючу.

Таким чином, нам удалося підтвердити виголошену тезу про різну функціональну значущість сполучників у процесі говоріння та слухання.

Третій розділ присвячений функціонуванню сполучників у текстах художньої літератури.

У першому параграфі виявляється специфіка художнього тексту, призначеного виявляти естетичний вплив на читача.

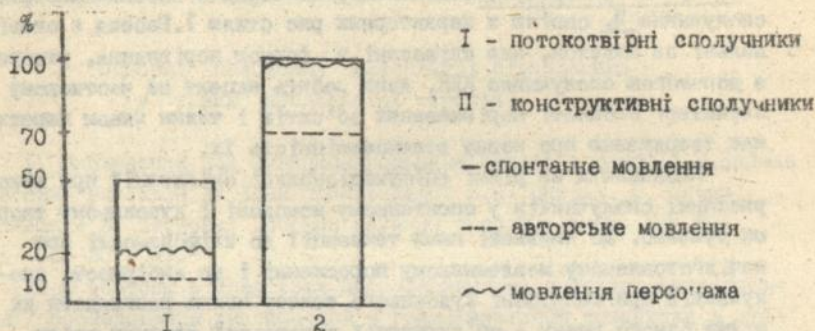
У другому параграфі зроблено спробу прослідкувати відбиття вихідних, установлених при аналізі живого мовлення, субфункцій сполучників під впливом поетичної епіфункції. Сполучники часто використовуються у побудові тропів /порівнянь, синтаксичних оксюморонів/, фігур /асиндетон, полісиндетон, антитеза, умовчання/ і ритмічного /або аритмічного/ тексту.

Як показав попередній аналіз художніх текстів, використаних сполучників у них неоднорідне: значно міром воно визначається протиставленістю авторського і стилізованого говоріння персонажів/ тексту. Кількісні і якісні показники, які характеризують уживання сполучників у стилізованому мовленні персонажів в ос-

новному збігається з даними, одержаними в результаті дослідження живого мовлення.

С х е м а П.

Функціональне розшарування сполучників
у спонтанному і художньому мовленні

Особливо багато спільного в уживанні конструктивних сполучників, але психологічні потікотвірні сполучники використовуються набагато рідше, перетворюючись фактично в конструктивно-стилістичний елемент тексту. Навіть якщо автор прагне максимально точно передати плін живого потоку мовлення, в художньому тексті психологічна функція перетворюється у функцію естетичного впливу, на її основі створюється ефект "нанізаного" стилю мови /Арістотель/, і, в його рамках, безперервного /М/ або модального, розірваного /А/ стилю, у відповідності до задуму письменника.

У стилізованих діалогах можлива трансформація сигнальної функції, тісно пов'язаної з їх текстовою семантикою, розгортання якої використовується як художній прийом:

" - Луцков нелюбок и груб. - с трудом выговорила Кистер, - но...

- Что "но"? Как вам не стыдно говорить "но"? Как вам не стыдно говорить "но"? Он груб и нелюбок, и злод, и самолюбив...
Слышите: и, а не НО".

/Тургенев. Бретер/.

У авторській розповіді діалогон сполучників звучить, хоч їх частка все ж складає 10%. На нашу думку, це пов'язано з тим, що в цьому випадку сполучники найбільш чітко відбивають

світосприймані і письменника. Очевидно, якраз це дало підставу в свій час А.Смирновій висунути гіпотезу про вияв авторського стилю у доборі сполучників /див.: Смирнова, 1933/.

Проведений нами аналіз художніх текстів, в цілому, її підтверджує і відчить про відбірність сполучників у авторській розповіді.

Так, комплексне дослідження оповідань І.Бабеля, представлене у третьому параграфі, показало, що поряд з високою частотністю сполучника И, однією з характерних рис стилю І.Бабеля є оказіональні за змістом, але клішовані з формою порівняння, утворені з допомогою сполучника КАК, який робить акцент на частковому характері схожості порівнюваних об'єктів і таким чином перешкоджає твердженню про повну взаємозамінність Іх.

Незважаючи на різні епіфункціональні орієнтації при використанні сполучників у спонтанному монологі і художньому творі, ми думаємо, що виявлені нами тенденції до клішованості при непередбаченому мовленнєвому породженні і до вибірності сполучників при написанні художнього тексту можна розглядати як явище одного плану - об'єктивації авторської картини світу.

Цій проблемі присвячено четвертий параграф другого розділу.

Ми дозволимо собі припустити, що використання безперервного або мозаїчного стилю мови бере початок у глибинній настанові на єдине або дискретне сприймання дійсності. Перевага тих чи інших сполучникових конструкцій може вказувати на тип особистості мовлянина. Наприклад, велика кількість клішованих блоків з сполучником ЧТО характерна для мови інтровертів або представників "інтровертних" спеціальностей /вчений, .../. У мові екстравертно спрямованих осіб і відповідної професійної групи /учитель, актор/ частотні питально-відповідні єдності /потяг до діалогізації мови/.

Дозволимо собі висловити припущення, що два найбільш частотних сполучники - И і ЧТО - пов'язані з двома глибинними настановами сучасної людини: давнє И з могутньою тенденцією до єдності світу; більш пізнє ЧТО /фіксується з XIII ст./ - з більш пізньою, але посилено прогресуючою тенденцією до інтерпретації світу /не його безпосередньому сприйманню, яким він є, не його відчуття, а годенню того, як я його відчував/. Можливо, що це питання перетинається з вивченим функціональною асиметрією головного мозку і зіставленням певних різновидів людської діяль-

ності, як мистецтво і психоаналіз, наука. Більше того, сполучення не тільки відбиває авторську картину світу. Як оформлювач відношень, він може брати участь у її створенні.

У зв'язку з цим у висновках, крім узагальнення результатів проведеного дослідження, висловлюється припущення, що сполучення можливо послідовно подати у рамках тріаді інших граматик, с у це одиниці більш широкій системі, ніж прийнята рівнева модель мови, - система, яка ще чекає на комплексний опис.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Наблюдения над функционированием созвон в цикле И.Э.Бабеля "Одесские рассказы"// Язык произведений И.Э. Бабеля, Ю. Олеши, И. Ильфа и Е. Петрова: Сборник научных трудов.- Киев: УМК ВО, 1991.- С. 50 - 59.

2. К вопросу о средствах экспрессивности речевого высказывания// Исследования лексической и грамматической семантики в русском и украинском языках: Сборник научных трудов. - Одесса, 1989.- С. 61 - 70. - Деп. в ИНИОН № 36908 от 07.02.1989.

3. Акцентное выделение как средство экспрессивности речевого высказывания// Фонетика неродного языка: Сборник научных трудов. - Иваново, 1990. - С. 122 - 128. - Деп. в ИНИОН № 43079 от 22 октября 1990.

4. Психолингвистические аспекты изучения русско-украинского двуязычия// Двуязычие в советском обществе: Тезисы респ. науч. конф. II - 13 мая 1988 г. - Винница, 1988. - С. 73 / 74.

5. Изучение функционирования созвон как средство интенсификации обучения речевой деятельности на иностранном языке// Интенсификация учебного процесса и интенсивные курсы обучения русскому языку иностранных студентов подготовительных факультетов; Тезисы докладов Всесоюзной науч.-метод. конф. - Одесса, 1989. - С. 163 - 165.

6. Лингвострановедение и некоторые аспекты психолингвистики// III Международный симпозиум МАПРЕЛ по лингвострановедению: Тезисы докладов и сообщений. II - 15 сентября. - Ч.П. - Одесса, 1989. - С. 182 - 183.

7. Роль созвон в процессе порождения речевого высказывания// Проблемы подготовки кадров специалистов для зарубежных стран в

свете этого политического мышления: Тезисы докладов и сообщения обл. науч.-мет. д. конф. 19 - 20 сентября 1989 г. - Одесса, 1989. - Ч.П. - С. 77 - 78.

8. О функционировании союза ЧТО в процессе порождения речевого высказывания// Высшая школа и международное сотрудничество: Материалы респ. науч.-метод. конф. 22 - 23 ноября 1990г. - Одесса, 1990. - С. 86 - 90.

9. Функционирование союзов в художественном тексте// Изучение творческого наследия проф. Г.О. Винокура: Регион. науч. конф.: Тезисы докладов и сообщений. 27 - 28 мая 1991 г. - Львов, 1991. - С.13.

10. О союзах-суперпредикатах в свете логики, семиотики и лингвистики// Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм: Материалы межведомств. науч.-теорет. конф. /Харьков - Сочи, 1991/. - Харьков, 1991. - С. 188 - 190.

11. Отечественная классическая и современная лингвистика о союзах// Класична педагогіка і філологія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності: Матеріали і тези обл. міжвуз. науково-практич. конф. 7 - 10 жовтня 1993 р. - Одеса, 1993. - С. 83 - 85.

Шпольберг А.Б. Функционирование союзов в спонтанном монологе и художественной речи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - русский язык, Одесский гос. ун-т, Одесса, 1995.

Защита рукописи диссертации, содержащая психолингвистическое исследование функционирования союзов в речи. Установлено, что в процессе порождения высказывания союзы обладают различной функциональной значимостью, появляясь на разных этапах внутренней программы высказывания. Помимо конструктивной функции, общей для всех видов текста, в спонтанном монологе союзы выполняют особую потокообразующую функцию, помогая процессу порождения речи, а в художественном тексте - функцию эстетического воздействия.

Ключевые слова: сполучник, функція, спонтанне та художнє мовлення.

Shpolberg A.B. Conjunction Functioning in Spontaneous Monologue and Fiction Speech.

Candidate dissertation in Philology. Speciality 10.02.01. Russian language, Odessa State University, Odessa, 1994.

Presented for defence a manuscript and eleven publications containing psycholinguistic study of conjunction functioning in speech. It is established that in the process of the utterance formation the conjunctions have different functional meanings appearing at different stages of the inner utterance program. While the constructive function is common for all types of the text the conjunctions perform special flowforming function in the spontaneous monologue promoting the process of speech formation and in the fiction text they carry out the function of aesthetic influence.

Подл. к печ. 27.02.95 формат 60 x 84 V16

Объем 1.0 в.л. Зак. 57 10 д.р. Р -

ОСХИ
ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

447843

AB 32.130